

В.Э. Зіманскі

Асоблівасці ўжывання склонавых форм прыметнікаў у Вісліцкім статуце

Гістарычна прыметнікі, як вядома, паходзяць ад назоўнікаў, адрозніваючыся ад іх толькі атрыбутыўнай функцыяй і словазменнымі катэгорыямі роду, ліку, склону. Іменныя формы прыметнікаў з'яўляюцца, такім чынам, больш старажытнымі ў параўнанні з займеннымі, членнымі, якія былі вядомы ўжо праславянскай мове. Паколькі ў Вісліцкім статуце прадстаўлены і іменныя, і займенныя формы прыметнікаў, мэтазгодна разгледзець дадзенныя формы паасобку. Акрамя таго, асобна ад форм якасна-адносных прыметнікаў мэтазгодна разгледзець формы ўласна-прыналежных і адносна-прыналежных прыметнікаў, якія на працягу даўняга часу захоўвалі (і захоўваюць у сучаснай мове) у асобных склонах старажытныя іменныя формы.

Як вядома, іменныя формы ў атрыбутыўнай функцыі ўжываліся тады, калі было ўказанне на прыкмету (уласцівасць) без падкрэслівання яго вядомасці, спецыфічнасці [1].

У Н.скл. адз. ліку іменныя формы якасна-адносных прыметнікаў ўжываюцца з нулявым канчаткам у м.родзе, з канчаткам *-a* ў ж.родзе і з канчаткам *-o* – у н.родзе: *правъ, здоровъ, гото⁶, до⁷женъ, хро⁸, виноватъ, люба, пріимна, мало, правдиво, моцно*, прычым выключна ў предыкатыўнай функцыі, з'яўляючыся часткай састаўнога іменнага выказніка: *мы скажемъ Индриха правъ* (23б)¹; судья возметъ справне коли буд⁸ть правъ(34); *ихъ свіде⁹ство моцно* (20); толькі аднойчы ў Н.скл. іменная форма ж.роду ўжыта не ў предыкатыўнай функцыі: *превротно есть жідо⁸ска на то иде⁷ ка⁹ бы христіянъство* *w* оубожело (43б).

У Р.скл. іменныя формы прыметнікаў прадстаўлены толькі формамі м. (**оубого** (субстант.)) і ж. (**неоукы**) роду: *съ животинъ неоукы*(35б); *ибычаи имею⁷* лакоміі судья коли за віну котрого оубого а коли шляхтича закла⁸ беруть (11).

У В.скл. адз. ліку іменныя формы прыметнікаў м. роду ўжываюцца з канчаткам *-a* пры адушаўлённых назоўніках, у якіх адушаўлёнасць выражана граматычна: *ком⁹ыи забеть жівотіну нео⁹кука коня* (8б) – і нулявы канчатак, калі адушаўлёнасць граматычна не выражана: *а такъ негд⁸ сільныи оубогъ премогль* (13) (субстант.). Формы ж.роду іменных прыметнікаў маюць у В.скл. адз.ліку канчатак *-у*: *абы да⁷ разрешеніе на просбу по⁸бну*(20). Формы н.роду пры цвёрдай аснове ўжываюцца з канчаткам *-o*: *е⁶ ся на⁸ за по⁸бно від⁸ло* (39-39б) (субстант.), а пры мяккай аснове – канчатак *-e*: *возме⁷ на себ⁸ суженіе* конечне (22б).

У мн.ліку іменныя якасна-адносныя прыметнікі ўжываюцца толькі ў формах Н. і В. скл. У Н.скл. мн. ліку іменныя формы прыметнікаў ўжываюцца з канчаткамі *-i, -ы, -a*. Старажытнарускі канчатак Н.скл. мн. ліку м.роду *-i* і ж.роду *-ы* – найбольш пашыраныя сярод прааналізаваных словаформ, прычым канчатак *-i* ўжываецца ў прыметніках м. і ж. роду: *коли будеть кмети*

¹ Тут і далей прыклады даюцца па выданні: Roman Stanisław i Vetulani Adam. Ruski przekład polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego. Wrocław – Krakow, 1859.

виновати (14); не могутъ быті речи нідобрый а любо ч^тни але и^м ровни злод^жемъ (28); канчатак -ы ўжываецца ў прыметніках усіх трох родаў: *w земляне^х* к ва^нце явной имаю^т быти готовы (346); будуть ли кмети кривы (166); дру^ги судовы вол'ны (33); по смерти пакъ его д^лті вол'ны (41). Як і ў адз., іменныя формы прыметнікаў мн.ліку ўжываюцца ў Н.скл. у асноўным у предыкатыўнай функцыі. У атрыбутыўнай функцыі ўжываюцца толькі два прыметнікі ж.роду: имають быти въ прошенію книги земльскы (426); коли^х некоторыи^х чепы са^{до}вы во шгородѣ будуть щиплены (296). У В.скл. мн. ліку іменныя прыметнікі ўжываюцца ў формах н.роду з канчаткам -и на месцы спрадвечнага -а (на ўзор форм мн. ліку м.роду), прычым пасля асновы на заднеязычны: которы^х имаеть жеребята неоуки а ѿкоды оу полі чин^и (376).

Указваючы, у адрозненне ад іменных форм, на індывідуалізаваную прыкмету, г.зн. такую, якая была вядома субяседніку, займенныя формы часцей выкарыстоўваліся ў функцыі азначэння, а таксама пры субстантывацыі прыметніка. Таму ў предыкатыўнай функцыі ў форме Н.скл. адз. ліку займенныя формы прыметнікаў ўжываюцца нешырока (14,7%) (іменныя формы прыметнікаў ўжываюцца ў предыкатыўнай функцыі ў 96% выпадкаў), а ў Н.скл. мн.ліку займенныя формы прыметнікаў ўжываюцца ў предыкатыўнай функцыі ў 3,7% выпадкаў (іменныя формы ў Н.скл. мн.ліку ўжываюцца ў предыкатыўнай функцыі 89% выпадкаў): *тое іменіе...е^с мн. ближшее* (35). У асноўным жа займенная форма прыметнікаў ўжываецца ў помніку ў функцыі азначэння ці (пры субстантывацыі) дзеяніка або дапаўнення: *w шлахотны ворожай йме^т пово^д имети ѿ кореня* (186); *иже дхвныи и све^тскыи іменія держать* (12).

У Н.скл. адз. ліку займенныя формы якасна-адносных прыметнікаў ўжываюцца з канчаткамі **-ы(-и)** у м. родзе, **-ая** – у ж.родзе, **-ое(-ее)** – у н.родзе: *обычай злостіві бы^л служебнічі* (25); *первейшая тутъ имаеть быті правая граница* (106); буд^з ли ѹменіе малое (356). Прыметнікі м.роду з асновай на заднеязычны ўжываюцца ў помніку пераважна з канчаткам **-ый** (90%): *коли^х оубогый бгато^з зове^т w кваль^и* (30); *мы Казимиръ коро^л по^лскы^и* (96). Канчатак **-и** у прыметніках з асновай на заднеязычны ўжываецца ў Н.скл. адз.ліку толькі ў 10% выпадкаў: *оур^д ше^тліскіи пані^и оу слу^бе^с оужіто^но^и* (32); *потребно есть абы ѿднакій судь быль* (346). Гэтаксама нязначна прадстаўлены ў м.родзе адз. ліку харктэрны для жывой беларускай мовы таго часу скарочаны варыяント канчатка без канцавога [j] (1.5% ўжывання).

У Р.склоне адз. ліку прыметнікі м. і н.роду ўжываюцца з канчаткамі **-ого** (-его), **-аго**. Канчатак **-ого** ўжываецца пры аснове на цвёрды зычны: из обычая и права всякого старого такъ бывало (42). Канчатак **-его** маюць прыметнікі м. і н.роду з асновай на шыпачы (60%): *о кошениі сена чюже^о* (31); *коли ко^з субака оукусить стуканъ о чюже^о* (76). Разам з тым 40% прыметнікаў з асновай на шыпачы ўжываюцца з канчаткам **-ого**: *о шраніі чюжо^о пола* (76). Царкоўнаславянскі канчатак **-аго** маюць 17% прыметнікаў: *изъ ср^дца зъ гневліваго зб^лгаютъ* (11). Прыметнікі ж.роду ў Р скл. адз.ліку ўжываюцца са спрадвечным канчаткам **-ое** (85%): *зъ своее зъ влостное бчолы ме^т несь* (19); *w разбои добровол'ное дорогы* (436). Толькі ў адным выпадку пры аснове на заднеязычны зафіксаваны канчатак **-ее**, харктэрны для прыметнікаў з мяккай асновай: *назаоутрее имеетъ гна^и да ѿборы городъскее* (256). Таксама адным прыкладам прадстаўлены ў помніку новы канчатак без канцавога [э] **-ой**: *о моніте короле^вско^и зем* (34).

У Д.скл. адз.ліку прыметнікі м. і н.роду пры цврдых асновах ўжываюцца з канчаткам **-ому**: *чужому, крако^вскому, судомиръскому, доброму, бѣлскому, земльскому, простому, коро^лкому*: *то^т члвкъ имеетъ ѿсве^тчи^и*

бискупу *крако⁶скому и старосте судомирьскому* (38). Прыметнікі ж.роду ўжываюцца ў Д.скл. адз.ліку з канчаткам -ой: *прч⁶той, явной, земъской* и *землане^х к ва⁷це явной имаю⁷* быти готовы (34).

У В.скл. адз.ліку, як і ў Н.скл., прыметнікі м.роду, спалучаючыся з неадушаўлённымі назоўнікамі, ужываюцца з канчаткам -ый, а пры аснове на шыпячы - -ий, адлюстроўваючы арыентацыю на традыцыйнае пісьмо: *прото мы оуставляемъ мужомъ запи⁶ ро⁷ный*(33); *ибо исказить тотъ обычай зlostивый* (11); *который находи⁷ у чюжі лѣ⁶ или гай или в боръ*(37). Пры адушаўлённых назоўніках прыметнікі м.роду ўжываюцца з канчаткам -ого: *віновато², влостного, здорового, во⁷но², богато²*: осужаемъ *жалко виноватого на ту рану* (27); 36% з іх маюць царкоўнаславянскі канчатак -аго: *рыцерьска², посполна², оуставнаго*: *хоче⁷ чтобы ка⁷дыи сү⁶я...мель оуставнаго служебника* (15б). Прыметнікі н.роду маюць у В.скл. адз.ліку спрадвечны канчатак -ое (пасля шыпячых - -ее): *рыцерьское, опокоеное, бортное, чюжое, женъское, немецъкое, частое, панезъное, записное, головное, непо⁶бное, навышшее, блішье*: *то⁷ имее⁷ навышшее право ѿзвать* (33б). Прыметнікі ж.роду ў В.скл. адз.ліку ўжываюцца з канчаткам -ую, у тым ліку і пры аснове на шыпячы, у чым праяўляецца адлюстраванне асаблівасцей жывой народнай мовы-зацвярдзенне шыпячых: *чюжую, малую, па⁷скую, стрѣ⁷ную, злодѣйскую, ліхую, простую, па⁷скую, пріро⁶нню, мечовяю, ква⁷товную, торговую*: *хто займе⁷ жівотіну чюжую на свое м збожю* (25б).

У Т.скл. адз.ліку займенныя прыметнікі м. і н. роду ўжываюцца з канчаткам -ымъ (-ымъ), у тым ліку і пры аснове на заднеязычны, і з канчаткам -имъ – пры аснове на мяккі зычны: *правымъ, немецъкымъ, по⁷скымъ, добрымъ, выш'шимъ*: *не може⁷ то⁷ очини⁷ идно путемъ правымъ* (38); *коли⁷ сү⁶ю перемо⁶мъ вышишимъ правомъ* (33б). Займенныя прыметнікі ж.роду ў Т.скл. адз. ліку ўжываюцца з канчаткам -ою(90%): *злою, доброю, простою, правою*: *пожегъци имаютъ злую смртю гинуть* (25б). Толькі ў адным выпадку ў Т.скл. адз.л. прыметнік ж.роду ўжыты са спрадвечным канчаткам -ую (пад уплывам царкоўнаславянскай арфаграфіі): *на четверто⁷ маеть присячъ иже правую немоцю ѿложилъ* (40) (у 80% гэты прыметнік у Т.скл. адз.ліку ўжываецца з канчаткам -ою: *другыі ро⁶ правою немоцю* (39б).

У М.скл. адз.ліку займенныя прыметнікі м. і н. роду паслядоўна ўжываюцца з канчаткам -омъ (-омъ): *нейсправедномъ, немецъкомъ, рыцескомъ, паньскомъ, местьско⁶, протівномъ, неоужіточномъ, королевъски⁶, судомирьскомъ*: о нейсправедномъ браны а любо и заклада^х (5б). Канчатак -омъ ужываецца і ў прыметніках з асновай на шыпячы: о брату *старшомъ* (7), хаця ў 50% выпадкаў (прычым у формах н.роду) выкарыстоўваецца старажытны канчатак цвёрдай асновы -емъ (з -емъ): *хто оу чюжемъ имені плоты городъ*(21). Займенныя прыметнікі ж.роду ў М.скл.адз.ліку ўжываюцца з канчаткам -ой: *краковъской, доброво⁷нои, непріете⁶ско⁷, велікой, местьскои, сельскои, косточкои*: о *усільніку на доброво⁷нои дорозѣ* (8); канчатак -омъ у форме ж.роду ў спалучэні *оу веліко⁶ по⁷ше* (43) трэба ўспрымаць як апіску. Пры аснове на заднеязычны ў М.скл. адз.ліку ж.роду аднойчы ўжыты канчатак -ыи: *идинъ у краковъской землі а дру⁶и у судомирьскии нашъ судья имееть быти* (12б); гэта напісанне цікавае тым, што ў ім адлюстраваліся дзве тэндэнцыі ў старажытнай беларускай пісьменнасці – арыентацыя на традыцыйні пісьма і перадача асаблівасцей жывой народнай мовы (спрадвечны канчатак ж.р. адз.л. М.скл. пры мяккай аснове – -ии). Прыметнікі ж.роду з асновай на шыпячы ў М.скл. адз.ліку ўжываюцца з канчаткам цвёрдых асноў -ей (з -еи): *дѣдичи езъда⁷ по чюжеи земли* (16).

У множным ліку займенныя прыметнікі ва ўсіх склонах, акрамя Н. і В., спрадвечна ўжываліся ў адноўкавай форме для ўсіх трох родаў [1, с. 168-169; 2-4]: у Р.скл. мн. ліку **-ыхъ** (пры аснове на цвёрды ці заднеязычны), **-ихъ** (пры аснове на мяккі): **зашлы^х**, **земльскихъ**, **велікы^х**, **ро^{чны^х}**, **розны^х**, **правы^х**, **стары^х**, **убогы^х**, **многы^х**, **добрый^х**: не хоче^м им^ѣ такы^х ўжла^{до} въ ро^{чны^х (39); **для давности а любо зашли^х часовъ не можется оу то вымовить** (33) (гэта заканамернасць парушана толькі аднойчы, калі пры аснове на мяккі зычны прыметнік ужываецца з канчаткам **-ыхъ**: **во давны^х часо^в ибычай бы^т** (24); у Д.скл. мн. ліку – **-ымъ**, **-ымъ** – пры аснове на мяккі зычны: **дхенымъ**, **горо^днымъ**, **све^тскымъ**, **убогы^м**, **королевъскымъ**, **ближннимъ**; у Т.скл. мн. ліку – **-ыми** (пры аснове на цвёрды і заднеязычны), **-ими** (пры аснове на мяккі зычны): **добрими**, **почасными**, **немоцными**, **прере^чными**, **лихими**, **старшими**: имее^м добрыми почасными лю^дми досве^тчить (18-18б); з вінами прере^чными нашими (29); у М.скл. мн.ліку **-ыхъ-** пры цвёрдай аснове і аснове на заднеязычны, **-ихъ-** пры мяккай аснове (у т.ліку і пры аснове на шыпачы): **малыхъ**, **све^тскыхъ**, **земльскихъ**, **поспольныхъ**, **явны^х**, **записьныхъ**, **велікыхъ**, **речны^х**, **немецкыхъ**, **меньши^х**: а такеж хочомъ на малыхъ суд^ѣ (40); будуть ли тыи пенези оу меньши^х ре^чхъ (18). Толькі аднойчы ў форме М.скл. мн. ліку прыметнік м.роду ўжыты з канчаткам **-ыи**: **о граніца^х д^ѣдичны^х и ре^чны^х частыи спирры** (10б) – відавочная апіска пісца (параўн.: *w граніцах деди^{чны^х и ре^{чны^х частая спора... бывала (10б)).}}*}

Найбольшай разнастайнасцю вызначаюцца ў мн.ліку канчаткі займенных форм прыметнікаў у Н. і В. склонах. Так, у Н.скл. мн. л. пануючым з'яўляецца былы канчатак назоўнікаў м.роду, фанетычна адаптаваны да асноў на цвёрды і заднеязычны **-ыи**. У прыметніках м.роду гэты канчатак ужываецца ў 93% выпадкаў, ж.роду – 90%, н.роду – 33%: **голов'ныи пановѣ земль наши^х на велікы^х соіме^х седаю^м** (42б); іншіи жалобы великіи имають быті (42б); колі **демі молодыи ни^х двуна^дцеті ле^м и зостанутъ по мтри** (26б). Спрадвечныя канчаткі ў Н.скл. мн. ліку захоўваюць 7% прыметнікаў м.роду (**-иу**): **ибычай имею^м лакоміи судья** (11); 10% прыметнікаў ж.роду ў спалучэнні са зборным назоўнікам ужываюцца з іменным канчаткам н.роду **-ая**: **бра^тя ро^{дна}я частокро^м клопотатся о ймені** (32б). Толькі ў прыметніках н.роду спрадвечны канчатак **-ая** пераважае (67% ужывання): **а теж пере^д тымі паны именія вѣлікая бывають воз^ѣ ано такое воз^ѣаніе** (42б). Гэта ж заканамернасць назіраецца і ў формах В.скл. мн.ліку займенных прыметнікаў, дзе з канчаткам **-ыи** на месцы спрадвечнага **-ыѣ** ужываецца 100% форм м. і ж.роду: **ему мо^лчаны твори^м на векы вѣчныи** (35); а оу томъ **велікыи чжоды дете^м дѣютъ** (40). Пры спалучэнні з неадушаўлённымі назоўнікамі ўсе прыметнікі н.роду ужываюцца са спрадвечным канчаткам **-ая**: **который же лѣпшая знамена оукажеть** (42), **та^м древа потребная рубаю^м** (28б). Канчатак Н.скл. мн.л. **-ыи** маюць таксама прыметнікі ж.роду пры ўжыванні з адушаўлённымі назоўнікамі, у якіх адушаўлённасць граматычна не выражана: **о косторе^х што^{*} частокро^м находя^м на пьяны^х лю^дъ** (27б). Калі адушаўлённасць выражаецца граматычна, прыметнікі н.роду, як і прыметнікі м.роду, маюць канчатак **-ыхъ**, супадаючы па форме з прыметнікамі Р.скл. мн. ліку: **ишукаемъ и дѣти и^х а чинимъ ихъ жа^тному доброму не ровны^х** (29б). У прыметніках м.роду пры спалучэнні з назоўнікамі, у якіх адушаўлённасць граматычна не выражана, можа ўжываецца і спрадвечная форма В.скл. мн.ліку на **-ыя** (з **-ыѣ** пад уздзеяннем акання).

Акрамя вышэйпералічаных форм адз. і мн. ліку, займенныя якасна-адносныя прыметнікі аднойчы ўжываюцца ў форме Д.-Т.скл. парнага ліку – **добрима**: то было **вчіщеніе двена^дце^мма све^ткома добрыма** (32). Іншых прыметнікаў у колькасна-іменных спалучэннях з лічэнікам два не

зафіксавана, аднак па формах займенних парадкавых лічэбнікаў, якія спалучаюцца з колькасным лічэбнікам два, можна сцвярджаць, што формы парнага ліку займенных адносна-якасных лічэбнікаў поўнасцю выцесніліся формамі мн.ліку: *а дру^и два изъ другаго колена а тре^иихъ два съ тре^иего колена*(186). Такім чынам, зафіксаваная форма парнага ліку-даніна традыцыі.

Да прыналежных прыметнікаў яшчэ ў агульнаславянскі перыяд належалі тыя, якія ўтвараліся ад адушаўлённых назоўнікаў пры дапамозе суфіксай **-н-**, **-ин-**, **-ы́н-**, **-и́в-**, **-ев-** і мелі значэнне 'які належыць каму-небудзь' або 'уласцівы каму-небудзь' [3, с. 162-163; 5, 6], з'яўляючыся, па-сутнасці, уласнапрыналежнымі ці адносна-прыналежнымі (да апошніх набліжаюцца прыметнікі з суфіксам **-ск-**): *именіе дѣди^иное* (31б); *честь короле^иская* (34б); *голова материна* (24б); *до^ика старостіна* (35б); *обычай... служебнічи* (25); *бра^и фалковъ* (23); *лупеж лісичі* (34); *г^ордыськи^и дворъ* (37б); *Юрьевъ дна* (37б); *учи^икы члечи измены* (9б); *жалобы... дѣди^ины* (42б); *Индреево^и вызнанье* (31); *бжію^и мл^итью* (10); *о невесте мужне* (6б); *и пастусе веечъемъ* (7б); *на оудовъемъ стольци* (40). Маючы ў агульнаславянскі перыяд формы склону, якія супадалі з формамі іменных прыметнікаў [3, с. 163], яны пад уплывам якасна-адносных прыметнікаў пачалі змяняцца па займенным тыпе (там жа), але розныя суфіксальныя ўтварэнні ў рознай ступені.

Так, у Н.скл. адз.ліку прыналежныя прыметнікі з суфіксамі **-ин-**, **-ов-** ва ўсіх трох родах ужываюцца ў іменнай форме: *прішоль Міколай мѣньший бра^и фалковъ* (23); *а будѣть ли до^ика старостіна* (35б); *голова материна заплатіть* (24б); *Якубово^и свідо^иство е^и правдиво* (20б). Адносна-прыналежныя прыметнікі з элементам **-и-** у суфіксе і з суфіксам **-ск-** ужываюцца ў поўнай форме: *обычай злостію^и бы^и служебнічи* (25); *оу досле^ино^и люду честь короле^иская... залежить* (34б). Адносна-прыналежныя прыметнікі з суфіксам **-н-** у ж.родзе ўжываюцца ў іменнай форме: *ка^и боръздо жалоба станется деди^ина* (12б); у н.родзе – у поўнай форме: *именіе дѣди^иное имеесть бы здно на короля* (31б).

У Р. і Д.скл. адз. ліку ўласна-прыналежныя прыметнікі з суфіксамі **-ов-**, **-ев-**, **-ин-** ва ўсіх трох родах ужываюцца ў іменнай форме: *имаетъ по^и стороже паствить ѿ Юрьевъ дна до Міхайлова дна* (37б); *хто наречеть шусженію старостіну* (8). Адносна-прыналежныя прыметнікі з элементам **-и-** у суфіксе ў Р. і Д.скл. адз.ліку ўжываюцца ў поўнай форме: *изъ воли бжіей и з рады пановъ нашихъ оузнали есмо* (10).

Гэта ж заканамернасць назіраецца і ў формах В.скл. адз. ліку, дзе ўласна-прыналежныя прыметнікі з суфіксамі **-ов-**, **-ев-**, **-ин-** ужываюцца ў іменнай форме: *вина о. оу скарбъ короле^и* (17); *за винъ к^ометеву* (6). У гэтай жа форме ўжываюцца адносна-прыналежныя субстантываваныя прыметнікі ж.роду з суфіксам **-н-**: *приидуть нехто потваренъ пре^и судъ а приповедася на шчизну а любо на дѣничну* (16). Адносна-прыналежныя прыметнікі м.роду з суфіксам **-ск-**, з элементам **-и-** у суфіксе ўжываюцца ў В.скл. мн.ліку ў поўнай форме: *хто коли ему нагани^и имеесть положить лупеж боранію* (34); *на г^ордыськи^и дворъ гнаті на ѿбору* (37б).

У Т.скл. адз.ліку ўласна-прыналежныя прыметнікі з суфіксам **-ов-** ужываюцца ў форме ж.роду з канчаткам **-ю**: *где^и есть имъ потребізна жебы щевою печа^ию печатомі* (11б). Гэтаксама і адносна-прыналежныя прыметнікі з суфіксам **-ск-**: *а то с волею па^искою вынізвши оу некоторы^и члонка^и* (26б), які ў форме н.роду ўжываюцца з канчаткам **-омъ**: *знаменіто намъ есть исправа цесаръско^и* (25б). Адносна-прыналежныя прыметнікі з элементам **-и-** у суфіксе ў Т.скл. адз.ліку ўжываюцца з канчаткамі поўных прыметнікаў **-имъ** у н.родзе: *колі будеть члвчымъ чіненіемъ ѿборочень* (10б).

У М.скл. адз.ліку ўласна-прыналежныя і адносна-прыналежныя прыметнікі з суфіксам **-ин-** і з элементам **-ј-** у суфіксе (у помніку гэта толькі прыметнікі м.роду) ужываюцца ў поўнай форме з канчаткам **-омъ** пры цвёрдай аснове і з канчаткам **-емъ(-емъ)** – прымякай: *о шловж оленьемъ и лосіномъ* (96). Уласнапрыналежныя і адносна-прыналежныя прыметнікі з суфіксамі **-ев-**, **-н-** (у помніку гэта прыметнікі н. і ж.роду) ужываюцца ў М.скл. адз.ліку ў іменнай форме з канчаткам **-е** як пасля цвёрдых асноў (*щѣвѣ, дѣди^чне*), так і пасля мяккай (**мужъне**): *снве по смрти щѣвѣ мають дѣвъкы заму^х выдать* (41); *о дѣтехъ... ведутъ ихъ на су^д а ѿповеданіе дѣди^чне* (8).

У Н.скл. мн. ліку ўласна-прыналежныя і адносна-прыналежныя прыметнікі ўжываюцца ў іменнай форме (у помніку гэта прыметнікі ж.роду з суфіксам **-н-** і з суфіксальным элементам **-ј-**: *по^длугъ часовъ розны^х ѿбыча* и *учи^хкы члвчи измены* (96); *жалобы велікы^й дѣничны бывали жаловани* (42б)). Як бачна, пры цвёрдай аснове ў іх ужываюцца канчатак Н.скл мн. ліку ж.роду **-ы**, а пры мяккай – канчатак Н.скл мн. ліку м.роду **-и**.

У Р.скл. мн. ліку субстантываваныя адносна-прыналежныя прыметнікі ўжыты ў поўнай форме, аб чым сведчыць канчатак **-ыхъ:** *ведутъ ихъ на су^д а ѿповеданіе дедичныхъ* (33). Поўнія формы харктэрны таксама і для Т. і М. скл. мн. ліку: *имеесть ему ѿкладать лупежмы гор^остайными*(30б); *в пѣкальнікохъ дѣвичыхъ* (9); *о граніца^х дѣди^чныхъ и ре^чныхъ частыи спшры* (10б).

Найбольшы разнабой назіраецца ў форме В.скл. мн. ліку, дзе ў іменнай форме ўжываюцца толькі адносна-прыналежныя прыметнікі н.роду з суфіксальным элементам **-ј-** і большасць прыметнікаў з суфіксам **-н-:** *хто ймаеть ста^{до} конная* (37б), прычым 50% з іх (прыметнікаў н.роду) ужываюцца ў спрадвечнай форме з канчаткам **-я(-ая)**: *хто ймаеть ста^{до} конная а любо жеребачья* (37б). 25% прыметнікаў н.роду ўжываюцца ў В.скл. мн.ліку з канчаткам Н.скл. мн.ліку **-и:** *хто на дѣнични йменіи жалобу чинить первыи. други. третіи* (17б). Уласна-прыналежныя прыметнікі м. і ж.роду з суфіксамі **-н-**, **-ов-** ужываюцца ў В.скл. мн.ліку ў поўнай форме, уніфікованай на ўзор Н.скл. мн. ліку, з канчаткам **-иу** пасля мяккіх зычных і канчаткам **-ый** – пасля цвёрдых (на месцы спрадвечнага **-ыгъ**): *положи^м три гравны а любо лупежи куничніi* (34); *колі за судовыі віны ou ко^д заклады беруть* (11-11б).

Ужытыя ў помніку формы вышэйшай ступені парапнання якасных прыметнікаў прадстаўлены формамі Н., Р., В., Т. і М.склонаў адз. ліку і В., Т., і М. склонаў мн. ліку, а найвышэйшай ступені парапнання – толькі формай В.скл. адз. ліку. Ужываючыся выключна ў займеннай форме, прыметнікі вышэйшай і найвышэйшай ступеней парапнання захоўваюць тыя ж канчаткі, якія харктэрны займенным формам якасна-адносных прыметнікаў: Н.скл. адз. ліку **-иу**, **-ая**, **-её:** *су^дя а любо которы^й старши^и... позовы на не^д чин^и* (15б); *пер'ейшая тутъ имеесть быті правая граніца*(10б); *тое йменіе... е^с мнѣ бли^жшее* (35); Р.скл.адз. ліку (м. род) **-аго:** *ажъ мени^м пере^д первешаго дольжника заплачо^х* (37); В.скл. адз. ліку **-её(-ьё)** (н.род): *на блишье племя* *йменіе приид^х* (36); *то^м имее^м на вышэйшее право ѿзвать* (33б); Т.скл. адз. ліку **-умъ** (н.род): *коли^х су^дю перemo^хь выш'шымъ правомъ* (33б); М.скл. адз. ліку **-омъ** (м.род): *о брату старшомъ* (7). В.скл. мн. ліку **-ая** (н.род): *который же лѣп'шая знамена оукажеть*(42); Т.скл. мн.лік **-ими** (м.род): *а шни вымольвяють своимі старшимі а любо паны своимі* (15); М.скл. мн.лік **-их** (м., ж.род): *блідуть ли ты^й речи ou меньши^х пенеза^х проданы* (18); *будутъ ли ты^й пенези ou меньши^х ре^чхъ ни^хли ему до^лжно* (18). Формы вышэйшай ступені парапнання, ужытыя ў Вісліцкім статуце, утвораны пераважна пры дапамозе суфікса **ш-** (<-ш-**<-јьс-ј-**). Такіх прыметнікаў сярод форм вышэйшай ступені парапнання 77%: *стар'шиi, блішье, бли^жшее, выш'шымъ,*

стар'шими, старшомъ, прычым 40% з іх утвораны ад суплетьўных асноў: *меньши^х, меньши^и, лѣп'шая*. З суфіксам *-ш-* ужываецца таксама адзінай ў помніку форма найвышэйшай ступені парадунання, якая, акрамя таго, мае ўсечаны варыянт прыстаўкі *на-*: *навышшее*, ужыванне якой падтрымлівалася польскім уплывам [7]: *то^м имее^м* *навышшее право ўзвать* (33б). 23% прыметнікаў, ужытых у форме вышэйшай ступені парадунання, утвораны пры дапамозе суфікса *-еиш-(<-ѣꙗs-j-)*. У Вісліцкім статуте гэты суфікс мае прыметнік *первеишы (пер'вейшая, первешаго)*, утвораны ад прыметніка (>парадкавага лічэніка) **първъ**.

Такім чынам, аналіз форм прыметнікаў, ужытых у Вісліцкім статуте, дазваляе зрабіць наступныя выводы.

Займенныя формы прыметнікаў у тэксле ўжываюцца шырэй за іменныя, асноўная сфера функцыянування якіх – іменная частка састаўнога выказніка. Усе зафіксаваныя формы адз.ліку захоўваюць спрадвечныя канчаткі. У Н.скл. мн. ліку назіраецца тэндэнцыя да уніфікацыі на ўзор форм ж.р. (-ы). Займенныя формы якасна-адносных прыметнікаў ўжываюцца ў помніку пераважна ў функцыі азначэння. Формы Н.скл. адз. ліку м.роду ўжываюцца пераважна з [j] у канчатку. Фактычна формы займеннікаў якасна-адносных прыметнікаў адлюстроўваюць старажытна-рускі скланенне са сцягнутымі канчаткамі, але без істотных фанетычных змен (акрамя страты рэдукаваных, пераходу ф>e і пад.). Гэта ж асаблівасць прасочваеца ў дадзеных займенніках і ў формах мн. ліку, за выключэннем Н. і В.скл., дзе пануючым з'яўляецца канчатак м.р. *-ии*, фанетычна адаптаваны да асноў на цвёрды і заднеязычны (-ыи); спрадвечны канчатак захоўваюць толькі 67% прыметнікаў н.роду (-ая) і пад іх уплывам – 10% прыметнікаў ж.роду. Формы парнага ліку ў парадыгме якасна-адносных прыметнікаў выцесніліся формамі мн. ліку. Уласна-прыналежныя прыметнікі з суфіксамі *-ин-*, *-ов-* ўжываюцца пераважна ў іменнай форме, а адносна-прыналежныя прыметнікі з суфіксамі *-ск-*, *-ј-* у займеннай.

У цэлым жа парадыгма скланення прыметнікаў у помніку застаецца старажытнарускай, але відавочнай з'яўляецца і тэндэнцыя да уніфікацыі склонавых канчаткаў, асабліва ў формах мн. ліку м. і ж. роду; формы н.роду ў сваёй большасці ўжываюцца са старажытнарускімі канчаткамі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Хабургаев Г.А.* Старославянский язык. М., 1986. – 288 с.
2. *Иванов В.В.* Историческая грамматика русского языка. М., 1990. – 400 с.
3. *Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І.* Гістарычна марфалогія беларускай мовы. Мн., 1979. – 378 с.
4. *Супрун А.С.* Старославянский язык. Мн., 1991. – 80 с.
5. *Булахаў М.Г.* Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV-XVII стст.: Ч.2. Сінтаксічны нарыс. Мн., 1971. – 296 с.
6. *Нарысы па гісторыі беларускай мовы:* Дапам. для студэнтаў выш. навуч. устаноў / *А.Я. Бірала, М.Г. Булахаў, М.А. Жыдовіч і інш.* Мн., 1957. – 452с.
7. *Мова беларускай пісьменнасці XIV-XVIII стст. / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі.* Мн., 1988. С. 125.

SUMMARY

The article deals with the history of adjectives in Early Old Belorussian language. The author analyses the system of inflection of qualitative, relative and possessive adjectives of Vislitski statut, the one of the most early Belorussian written juridical works.

Поступила в редакцию 23.10.2000